

Katarzyna Rączka

Szkoła Podstawowa nr 6 w Redzie k. Gdyni

Analiza językoznawcza wybranych błędów ortograficznych na podstawie prac uczniów klas drugich szkoły podstawowej

**A Linguistic Analysis of Selected Spelling Mistakes on the Basis
of Written Compositions by Primary School Grade-two Pupils**

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki lingwistycznych badań autorki nad trudnościami ortograficznymi związanymi z pisownią wyrazów zawierających litery „ą” i „ę”, z jakimi borykają się uczniowie w klasach drugich szkoły podstawowej.

Uzyskane rezultaty wskazują, że jakość błędów ortograficznych i częstość ich występowania uzależnione są od struktury fonetycznej wyrazów zawierających „ą” i „ę” (więcej błędów jest w wyrazach z literą „ę”). Ogółem uczniowie popełnili 407 błędów ortograficznych w zapisie nosówek na 1872 możliwe. Z jednej strony jest to stan zadowalający, a z drugiej mogłoby być jeszcze lepiej. Na pewno efekty naszych prac nad poprawą stanu ortografii zależą będą głównie od jakości pracy.

Summary

The paper present the results of the author's linguistic studies of spelling difficulties related to the spelling of words containing letters *ą* and *ę*, with which pupils have problems in the second grades of primary school.

As expected, the quality of spelling mistakes and frequency of their appearance are dependent on the phonetic structure of words containing *ą* and *ę* (more mistakes are to be found in words with the letter *ę*). In total, pupils made 407 spelling mistakes in recording nasal sounds out of the possible 1872. One the one hand, this is a satisfactory condition, but on the other, it could have been better. Certainly, the effects of our actions towards improving the quality of orthography will depend mainly on the quality of our work.

Rozbieżność między wymową a pisownią w języku polskim jest przyczyną popełniania przez uczniów błędów ortograficznych i ortofonicznych. Nauka ortografii nie należy do łatwych zadań. Bronisław Ročławski podkreśla, że jest tu potrzebna głęboka wiedza lingwistyczna. Bez zrozumienia zagadnień fonetyczno-fonologicznych nie można uczyć dzieci ortografii. Zdaniem specjalistów: B. Ročławskiego i M. Madejowej jednym z najbardziej interesujących i najtrudniejszych problemów fonetycznych oraz fonologicznych są samogłoski nosowe. W języku polskim należą do nich /ę/ i /q/, które potwierdzają obecność kategorii nosowości. Obecność tych fonemów jest utrwalana w świadomości językowej w trakcie nauki pisania. Są jednak fonemami degresywnymi, ponieważ powoli ustępują z systemu fonologicznego języka polskiego. Zastępowane są albo grupami dwufonemowymi (np. en, om) lub fonemami ustnymi /e, o/, co łatwo zaobserwować w rozwoju ontogenetycznym języka.

Samogłoski nosowe mają polisegmentalną strukturę. Pierwszy segment jest ustny, natomiast drugi nosowy (bądź labialny). Współczesna wymowa polskich samogłosek nosowych jest różna. Jest ona uzależniona od charakteru spółgłoski występującej po samogłosce nosowej. Można wyróżnić występowanie ich przed spółgłoskami szczelinowymi, zwartymi, zwarto-szczelinowymi, płynnymi oraz w wygłosie. Stąd tyle problemów w pisowni samogłosek nosowych.

Teraz zajmę się przedstawieniem konkretnych trudności ortograficznych związanych z pisownią wyrazów zawierających litery „ą” i „ę”, z jakimi borykają się uczniowie. Omówię to na podstawie wyników badań przeprowadzonych przeze mnie w klasach drugich szkoły podstawowej w zakresie pisania ze słuchu następującego tekstu z pracy Z. Kubackiego:

1. Kępa była gęsto porośnięta dębami.
2. Koń ciągnie wóz cwałem.
3. Nić, nici, nicią.
4. Kwiaty nęciły wszystkich swoimi pączkami.
5. W kąciку grządki gołąbki wyjadły jęczmień.
6. Na początku kąpieli wchodzę szybko do wody.
7. Już obiad – pędźmy wawozem i łąką.
8. Zaczął rysować wasy węglem.
9. Od wtorku boli mnie ząb – jęknęła babcia.
10. Sień, sieni, sienią.
11. Wąchał stęchnięte żołądźcie.
12. Wstał prędko z twardej wiązanej węzłami maty.
13. Krew płynęła wąską strużką.
14. Gałąź, gałęzi, gałęzic.
15. Kłęb kurzu przesłonił idące gęsi.
16. Idę po pług, chwalił się Jędrek.

17. Gęś, gęsi, gęsie pióro.

18. Żołędź, żołędzi, żołędzie.

W powyższym tekście występuje 48 wyrazów z samogłoskami nosowymi w różnych pozycjach. Chciałabym zaznaczyć, że w czasie podawania tekstu dyktanda moja wymowa była zgodna z zasadami poprawnej wymowy polskiej.

Opracowanie zebranych materiałów polegało na:

- sporządzeniu zestawienia wyrazów napisanych błędnie,
- uszeregowaniu wyrazów według frekwencji występujących błędów,
- podliczeniu i ułożeniu wyników w tabelach według następującego schematu.

DYKTANDO

Samogłoski nosowe: ą – ę

Samogłoski nosowe ą – ę przed:	Klasy II		
	Liczba przykładów	Liczba błędów	%
ą (ę) + S w s z ś ch			
ą (ę) + Z p t			

Objaśnienie:

Dla samogłosek nosowych po lewej stronie tabeli podane są pozycje samogłosek nosowych, w jakich one znajdują się w wyrazie, a więc „ą + S”, „ę + S” oznacza nosówkę przed spółgłoską szczelinową, „ą + Z”, „ę + Z” to nosówki przed spółgłoską zwartą, „ą + ZS”, „ę + ZS” to nosówki przed zwarto-szczelinowymi, „ą + Ł”, „ę + Ł” to nosówki przed płynnymi, „-ą”, „-ę” są symbolami dla nosówek w wygłosie.

W tabelach zamieszczono wyniki z dwóch klas drugich. Badaniem objęłam 36 dzieci, w tym 18 dziewczynek i 18 chłopców. Wyrazy wpisane są w oryginalnej pisowni dzieci i ułożone według liczby występujących błędów. Tabele ułożone są zagadnieniami i mają tabele zbiorcze, w których omawiane zagadnienia ułożone są według wymogów fonetyki.

Obecnie przedstawię wyniki badania w zakresie opanowania przez dzieci pisowni nosówek. Błędne ortogramy i załączone tabele ilustrują ilość i jakość trudności, z jakimi zetknęli się uczniowie klas drugich w czasie opanowywania umiętności pisania.

Tab. 1. Wykaz wyrazów zawierających samogłoskę nosową „ą” przed spółgłoską i w wygłosie

Spółgłoska	Dyktando
w	wąwozem
s	wąsy, wąską
z	wiązanej
ś	gałąź
ch	wąchał
p	gołąbki, ząb, kłąb, kąpieli
t	grządkę, początku
g	ciągnie
k	łąką
c	idące
ć	pączkami
ć	kąciku, żołądź
ł	zaczął
-ą w wygłosie	nią, łąką, sienią, wąską, strużką

Tab. 2. Błędne ortogramy – dyktando

„ą” przed spółgłoską:	Klasy II	
	zapis	liczba błędów
1	2	3
szczelinową		
w	womwozem wowozem	2 2 Razem 4
s	wasy	1 Razem 1
	woską wozkom wąską	1 1 1 Razem 3
	z	wiazanej wiozanej wionzanej więzanej wieszanej
ś	gałoś gałoźń gaładzi	1 1 1 Razem 3
ch	wąchał	2
	wochał	2
	wachał	1
		Razem 5

1	2	3
zwartą		
p	gołompki gołombki gołopki gołabki kolompki	3 2 2 1 1 Razem 9
	zomb zop zęb	1 1 1 Razem 3
	kłon kłomp kłom kłop kłałp kłałk chłon	4 3 1 1 1 1 1 Razem 12
	kompeli konpeli	11 1 Razem 12
t	grzontki grzętki grzandki grzętk	3 1 1 1 Razem 6
	poczontku poczatku pontku pačontku	3 1 1 1 Razem 6
g	ciagnie ćognie ciągnie	1 1 1 Razem 3
k	łoką łękę łałką łonką łonkom	2 2 1 1 1 Razem 7
zwarto-szczelinową		
c	idonce idace	3 2 Razem 5
č	ponczkami pańcek	2 1 Razem 3
ć	konciku końciku koniciku konicku	9 4 2 1

Tab. 3 (zbiorcza). Dyktando

Samogłoska „ą” przed:	Klasy II			
	liczba przykładów	liczba błędów	%	
ą + S	w s z ś ch Razem 6	1 2 1 1 1 Razem 6	4 4 7 3 5 Razem 23	11,1 5,6 19,4 8,3 13,9
ą + Z	p t g k Razem 8	4 2 1 1 Razem 8	36 12 3 7 Razem 58	25,0 16,7 8,3 19,4
ą + ZS	c ć ć Razem 4	1 1 2 Razem 4	5 3 24 Razem 32	13,9 8,3 3,3
ą + Ł	ł	Razem 1	Razem 26	72,2
-ą w wygłosie		Razem 5	Razem 27	15,0

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ą” PRZED SZCZELINOWYMI

Właściwą samogłoskę nosową /q/ wymawiamy jedynie przed spółgłoskami szczelinowymi. W dyktandzie podałam pięć przykładów samogłoski nosowej w pozycji przed spółgłoskami szczelinowym, w tym jeden przykład przed spółgłoską wargowo-zębową (wąwozem), trzy przykłady przed przedniojęzykowo-zębową (wąsy, wąską, wiązanej) oraz jeden przykład przed tylnojęzykową (wąchał).

Z zebranych materiałów wynika, że u niektórych dzieci wykonujących polecane zadania zaistniały trudności w zapisie nosówki /q/ nawet przed szczelinową.

Tabela 3 (zbiorcza), dotycząca błędów występujących w dyktandzie, ilustruje te trudności. Najwięcej jest błędów z nosówką /q/ przed spółgłoskami szczelinowymi przedniojęzykowo-zębowymi, bo aż 33,3%.

U niektórych dzieci ulega ona rozszczepieniu. Mamy wtedy do czynienia ze zjawiskiem rozszczepienia dyftongicznego kompilacyjnego: „ą + ł”, „o + ł”, „o + n”, „o + m” (wąską, wąchał, wołchał, wionzanej, womwozem). Przyczyną tego typu błędnych zapisów jest wadliwa wymowa, polegająca na wydłużaniu nosówki /q/. W konsekwencji prowadzi to do wyraźnego jej rozbicia. W dwóch przypadkach dzieci zapomniały zaznaczyć haczyka przy „ą” (wasy, wachał). Chciałabym zaznaczyć, że zaobserwowałam u dzieci skłonność do opuszczania znaków diakrytycznych.

W pozostałych przypadkach uczniowie zastępowali „ą” przez „o”, „a”, „e”, „ę” (wowozem, wiazanej, wiezanej, więzanej). Można to wytłumaczyć nieopanowaniem analizy głoskowej wyrazów, osłabieniem lub zanikiem rezonansu nosowego bądź też bardzo niską frekwencją tych wyrazów w podręczniku do nauki języka polskiego w klasie drugiej. W związku z tym dzieci zniekształcają te wyrazy, bo są one dla nich obce, mało znane, a więc niezrozumiałe.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ą” PRZED ZWARTYMI

Z zebranych materiałów wynika, że przed spółgłoską zwartą wargową aż 25% uczniów nie przyswoiło sobie pisowni etymologicznej wyrazów zawierających „ą”. Jako najczęstsze rozszczepienia asymilacyjne występowały: „o + m”, „o + n” (gołompki, gołombki, zomb, kolompki, kłomp, kłom, konpieli, kłon, chłon, konpieli) oraz kompilacyjne: „ą + ł” (kłątk, kłątp). Dzieci także zastępowały „ą” przez „o”, „ę” w wyrazach: „gołopki, zop, zęb”.

Przyczyną tego stanu rzeczy może być fakt, że uczniowie piszą najczęściej zgodnie z wymową (kłomp). Innym powodem jest niska frekwencja tych wyrazów w tekstach dla dzieci.

Litera „a”, która pojawiła się zamiast „ą” w wyrazie „gołabki”, jest wynikiem niedbalstwa graficznego.

Przed spółgłoską zwartą przedniojęzykowo-zębową wyrazy z „ą” zapisane fonetycznie wystąpiły u 16,7% uczniów.

Najczęstsze asymilacyjne rozszczepienie to: „o + n” (grzontki, poczontku, pontku, pacontku). Uczniowie zapisywali literę „ą” w postaci grupy dwufonemowej „on”.

W jednym przypadku wystąpiło rozszczepienie: „a + n” (grzandki). Jeden uczeń zapisał wyraz „początku”, pomijając haczyk przy „ą”.

W dwu przypadkach dzieci miały problem z różnicowaniem liter „ą – ę” (grzętki, grzętk).

Samogłoska nosowa „ą” przed spółgłoską zwartą tylnojęzykową bezdźwięczną „k” została rozszczepiona dyftongicznie na: „ą + ł” (lątką) oraz asymilacyjnie na: „o + n” (łonką, łonkom). Przyczyna taka sama jak w zapisie nosówki „ą” przed zwartą przedniojęzykowo-zębową.

W pozostałych przypadkach przed „k” i „g” została zapisana zgodnie z wymową dzieci (ćognie, łoką). W dwu przypadkach były pomyłone litery „ą – ę”, co potwierdza zapis: „ciągnie, łękę”.

Najbardziej widoczne rozszczepienie występuje przed wargowymi – 12 błędów, mniej przed przedniojęzykowo-zębowymi – pięć błędów, a najmniej przed tylnojęzykowymi – trzy błędy.

Błędów ortograficznych wynikających z rozszczepienia w wymowie /q/ jest 20, co stanowi 34,5% wszystkich błędów przed zwartymi.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „ą” PRZED ZWARTO-SZCZELINOWYMI

Zachowanie się samogłoski nosowej „ą” przed spółgłoskami zwarto-szczelinowymi jest podobne jak przed zwartymi. Nosówka „ą” ulega asymilacyjnemu rozszczepieniu na „o + n” (idonce, ponczkami, konciku) lub „o + ń” (końciku, koniciku, konicku, końcku, żołońć, żołonidź) oraz kompilacyjnemu „ą + n” (pańcek).

Dzieci w klasach drugich popełniły 25 tego typu błędów (78,1%). Przyczyny popełniania tych błędów omówiłam wcześniej.

W pozostałych przykładach zamienione zostały litery „ą” na „a, ę, o” (idace, kęciku, żołodź, żołodź).

SAMOGŁOSKA NOSOWA „ą” PRZED PŁYNNYMI

Nosówka /q/ przed spółgłoską płynną traci swą nosowość i wymawiamy tylko jej pierwszy segment, tzn. „o” lub „e”. Materiały zebrane w czasie badania potwierdziły to zjawisko. Samogłoskę „ą” jako „o”, a więc pozbawioną nosowości, zanotowałam w 14 przypadkach – 53,8%.

Inne zjawisko fonetyczne występujące w pracach uczniów polegało na wpływie samogłoski nosowej „ą” na zanik płynnej, gdy ta znajduje się w wygłosie. Zanotowałam dziewięć błędów – 34,6% z liczby zapisanych błędów z utratą nosowości przed płynną.

Uczniowie zapisali: „zaczół, zaczął”. Chodzi tu o zanik „ł” w wygłosie.

W dwóch przypadkach dzieci zapomniały dopisać haczyk „zaczął”, a w jednym nie wpisały litery „ą”.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „ą” W WYGŁOSIE

Samogłoska nosowa /q/ w wygłosie jest w mówionym języku ogólnym zachowana. Jednakże w pracach dzieci wystąpiły rozszczepienia „ą” w wygłosie. Stanowi to 40,7% popełnionych błędów w wygłosie.

Najczęściej wystąpiły rozszczepienia dialektalne typu: „o + m”, „o + n”, „a + m” (nicion, łąkom, łąkam, łonkom, wążkom, wozkom, strószkom, strurzkom, stróżkom, struszkom) oraz dyftongiczne typu: „ą + ł” (struszkął).

Powyższe błędy ortograficzne uwarunkowane są niewłaściwą wymową.

W kilku przykładach dzieci zastąpiły „ą” literą „ę” (łękę, sięnię, wążkę, struszkę). Są to uczniowie, którzy mają problemy z różnicowaniem liter „ą” i „ę”.

W pięciu przypadkach dzieci zapomniały dopisać haczyka (sienia, wąska, wążka, strószka, strurzka). Jest to wynik niedbałości graficznej.

Tab. 4. Wykaz wyrazów zawierających samogłoskę nosową „ę” przed spółgłoską i w wygłosie

Spółgłoska	Dyktando
s	gęsto
z	węzłami
ż	gałęzi, gałęzie
ś	gęś, gęsi, gęsie
ch	stęchnięte
ć	nęciły
č	jęczmień
dź	żołędzi, żołędzie, pędźmy
ł	jęknęła, płynęła
b	dębami
p	kępa
d	Jędrak
t	porośnięta, prędko, stęchnięte
g	węglem
k	jęknęła
-ę w wygłosie	wchodzę, idę, się

Tab. 5. Błędne ortogramy – dyktando

przed spółgłoską:	Klasy II	
	zapis	liczba błędów
1	2	3
szczelinową		
s	gensto	2
	gesto	1
		Razem 3
z	węzłami	3
	węzłami	1
	wiazami	1
		Razem 5
ż	gałęzi	5
	gałenzi	2
	gałęż	1
	gązie	1
	gałazi	1
	gałęzi	1
	gołęzi	1
	gałęzi	1
	kałęzi	1
		Razem 14
	gałęzie	2
	gależe	1
	gołęzie	1
gałęzie	1	
gałenzie	1	
gależe	1	

1	2	3		
	gałęźnie głęzię	1 1 Razem 9		
ś	geś gęś	4 2 Razem 6		
	gesi geś gezi gęsi	8 1 1 1 Razem 11		
	gesie	Razem 3		
ch	stechnięte stechniete stchnięte ztenchnięte	2 1 1 1 Razem 5		
	zwarto-szczelinową			
	ć	nencity neńcity nencity nenicity neńcity	3 2 1 1 1 Razem 8	
		č	jeczmięń jeczmięń jeczmin jęczmięń jeczmin jeniczmięń jelczmjeń	4 2 2 1 1 1 1 Razem 12
dź			żołdzi żołodzi żołodzi żołodzi rzoledzi	2 2 1 1 1 Razem 7
			żołodzie żołodzie żołodzie rzołodzie żęzi rzołodzie żołodzie żołodzie żołodzie żołodzie żołodzie żołodzie żołodzie żołodzie żołodzie	4 4 3 2 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 Razem 23
			pecmy	Razem 1

1	2	3
płynną		
ł	jękneła	31
	jękneła	3
	jętnela	1
		Razem 35
	płyneła	Razem 32
zwartą		
b	dembami	4
	dąbami	3
	dęmbami	1
	debami	1
		Razem 9
p	kempa	5
	kęmpa	1
	kąpa	1
		Razem 7
d	Jendrek	7
	Jedre	1
		Razem 8
t	porośnięta	6
	porośnięta	1
	porośnieta	1
		Razem 8
	prentko	3
	pretko	1
	prądko	1
		Razem 5
	stęchnięte	4
	stęchnięte	2
stechnięte	1	
stęchniętni	1	
stęknie	1	
stęchte	1	
	Razem 10	
g	wegłę	1
	węnglem	1
	wągłem	1
		Razem 3
k	jękneła	Razem 3
„ę” w wygłosie		
	wchodze	7
	wchode	1
		Razem 8
	ide	Razem 1
	sie	Razem 5

Tab. 6 (zbiorcza). Dyktando

Samogłoska „ę” przed:		Klasy II		
		liczba przykładów	liczba błędów	%
ę + S	s	1	3	8,3
	z	1	5	13,9
	ż	2	23	31,9
	ś	3	20	18,5
	ch	1	5	13,9
		Razem 8	Razem 56	
ę + Z	b	1	9	25,0
	p	1	7	19,4
	d	1	8	22,2
	t	3	23	21,3
	g	1	3	8,3
	k	1	3	8,3
		Razem 8	Razem 53	
ę + ZS	c	1	8	22,2
	ć	1	12	33,3
	dź	3	31	28,7
	Razem 5	Razem 51		
ę + Ł	ł	Razem 2	Razem 67	93,1
-ę w wygłosie		Razem 3	Razem 14	12,9

Jak widać z podsumowania wyników, 36 uczniów w 26-wyrazach z samogłoską nosową „ę” w różnych pozycjach zrobiło 241 błędów, co stanowi 25,7% wszystkich możliwych do popełnienia błędów dotyczących pisowni „ą” i „ę”. W stosunku do błędów z samogłoskami nosowymi „ę” i „ą” (407) stanowią one 59,2%.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ę” PRZED SZCZELINOWYMI

Podobnie jak „ą”, tak i „ę” wymawiamy przed spółgłoskami szczelinowymi. Nosówkę „ę” podałam w dyktandzie na ośmiu przykładach w wyrazach, gdzie występowała ona przed spółgłoskami szczelinowymi. W siedmiu wypadkach (gęsto, węzłami, gałęzi, gałęzie, gęś, gęsi, gęsie) „ę” występowało przed szczelinową przedniojęzykowo-zębową lub przedniojęzykowo-przydziąsłową, a w jednym wyrazie przed szczelinową tylnojęzykową (stęchnięte).

Tak jak w wypadku nosówki „ą”, najwięcej błędów z „ę” było przed spółgłoskami szczelinowymi przedniojęzykowo-zębowymi, bo aż 72,6%. Jednakże trzeba zaznaczyć, że uczniowie popełnili o 39,3% błędów więcej w wyrazach z nosówką „ę” niż z „ą”.

Z zebranych materiałów wynika, że „ę” przed szczelinowymi ulega w podobnym stopniu rozszczepieniu, jak „ą” w tej samej pozycji. U badanych

dzieci wystąpiło rozszczepione „ę” przed spółgłoskami szczelinowymi przedniojęzykowo-zębowymi. Jako najczęstsze występowały zapisy kompilacyjne dyftongiczne: „ę + ł” (węzłami, gałęzi, gałęzie, gęłś). Mniej pojawiło się zapisów rozszczepienia asymilacyjnego: „e + n” (gensto, gałenzi) czy kompilacyjnego: „ę + n” (gęnsi).

Przyczyna błędów jest taka sama, jak w przypadku samogłoski nosowej „ą”.

Zapis wyrazu: „wiązami” świadczy o nieznamości wyrazu „węzłami”. Przykłady: „gązie, gałazi” mówią o trudnościach w różnicowaniu liter „ą” i „ę”. W pozostałych przykładach, gdzie „ę” zastępowane jest przez „e” (gesto, wezłami, gałezi, gałęż, gałęzi, gołęzi, kałęzi, gałczie, gależe, gołczie, gałęze, gałężnie, geś, gesi), wynika to z niewłaściwej wymowy uczniów, a u niektórych widać kłopoty z analizą głoskową.

Przed spółgłoską szczelinową tylnojęzykową nosówka „ę” też została błędnie zapisana. W jednym zapisie wystąpiło rozszczepienie: „c + n” (ztenchnięte), a w innym brak zapisu nosówki „ę”.

W pozostałych przykładach „ę” było zapisane jako „e” na skutek niewłaściwej wymowy uczniów.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ę” PRZED ZWARTYMI

Spółgłoski zwarte wpływają silnie na rozszczepioną wymowę „ę”. Najczęstszymi błędnymi zapisami, bo aż 33 błędy (62,3%), było rozszczepienie asymilacyjne: „e + m”, „e + n” (dembami, kempa, Jendrek, porośnienta, prentko, stęchniente) lub asymilacyjne kompilacyjne: „ę + m”, „ę + n” (dęmbami, kępma, porośnienta, węnglem). I tutaj podobnie jak przy samogłosce nosowej „ą” najsilniejszy wpływ na rozszczepienie „ę” mają spółgłoski zwarte wargowe, następnie przedniojęzykowo-zębowe, a najsłabszy – tylnojęzykowe. Jednakże błędów wynikających z rozszczepienia „ę” jest więcej niż w porównaniu z „ą” o 13 (27,8%).

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ę” PRZED ZWARTO-SZCZELINOWYMI

Przed spółgłoskami zwarto-szczelinowymi „ę” zachowuje się tak samo, jak przed zwartymi, tzn. ulega rozszczepieniu. Materiały zebrane przeze mnie potwierdzają to zjawisko – 30 błędów (58,8%). Najczęściej zanotowanym rozszczepieniem było asymilacyjne: „e + ń” (neńciły, jeniczmień, nenicły, nenicł, żołeńdzi, żołeńdzie, żołeńdze, żołenidzie), „e + n” (jenczmin, nenicły, jenczmień, żołendzi, żołendzie) lub asymilacyjne kompilacyjne: „ę + ń” (jenczmień, żołendzie) – „ę + n”. Pojawił się także jeden zapis kompilacyjny dyftongiczny: „ę + ł” (żołełdzie). Przyczynę błędów podałam przy omówieniu samogłoski nosowej „ą” w pozycji przed zwarto-szczelinowymi. Oprócz tego dzieci zamieniały „ę” na „e” (nećiły, jeczmin, jeczmicń, żołedzi, rzoledzi,

zołędzie, źlezi, rzołędzie, rzoledzie, pecmy). Jest to związane z niedbałością graficzną. W dwu przypadkach dzieci nie zapisały samogłoski „ę” (zołdzi, zołdzie), być może nie wiedziały, w jaki sposób ją zapisać, lub wynikało to z niepoprawnej analizy głoskowej.

Inne błędne ortogramy z samogłoską „ę” to: „jelczmjeń, zołnidzie”. Są one potwierdzeniem, że te wyrazy są trudne dla dziecka zarówno ortofonicznie, jak i ortograficznie.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ę” PRZED PŁYNNYMI

Niepoprawny zapis ortograficzny litery „ę” jako „e” przed płynnymi trafia się częściej niż analogiczny zapis litery „ą” jako „o”. Potwierdziła to duża liczba błędnych zapisów w pracach uczniów (jękneła, jekneła, jętneła, płyneła). Zapisów tych w drugich klasach było 67.

SAMOGŁOSKA NOSOWA „Ę” W WYGŁOSIE

Nosówka /ę/ w przeciwieństwie do /o/ traci w wygłosie nosowość, czyli wymawiamy /e/. Samogłoskę nosową „ę” w tej pozycji dzieci zapisały zgodnie z wymową jako „e” w 14 przypadkach (wchodze, wchode, ide, sie). Z tego można wyciągnąć wniosek, że robią one więcej błędów w zapisie „ę” w wygłosie niż w analogicznej sytuacji z „ą”.

Na podstawie analizy językoznawczej mogę wysunąć wniosek, że jakość błędów ortograficznych i ich częstość uzależnione są od struktury fonetycznej wyrazów zawierających „ą” i „ę”. Ogółem uczniowie klas drugich popełnili 407 błędów ortograficznych w zapisie nosówek na 1872 możliwe. Z moich obliczeń wynika, że więcej błędów wystąpiło w wyrazach z literą „ę” (241).

Jest to stan niezadowolający, a czynniki tego są różne. Jednym z nich jest nieznanomość zasad i reguł dotyczących poprawnej budowy fonemowej wyrazów przez nauczycieli.

Podsumowując analizę dotyczącą pisowni samogłosek nosowych w poszczególnych pozycjach, należy na pierwszym planie postawić pozycję nosówek przed spółgłoską płynną „ł”. Samogłoski nosowe w tej pozycji sprawiają uczniom najwięcej kłopotów ortograficznych. Utrata nosowości przez „ą” czy też zanik płynnej po „ą” są tak wyraziste fonologicznie, że opanowanie pisowni etymologicznej tych grup jest bardzo utrudnione. Myślę, że tylko odpowiednia liczba ćwiczeń utrwalających ortografię spowoduje oczekiwane rezultaty. Drugie miejsce zajmuje pozycja nosówek przed zwartymi. Na kolejnym zaś miejscu ze względu na trudności w opanowaniu pisowni należy umieścić samogłoskę nosową „ę” przed szczelinowymi. Czwarte miejsce zajmuje pozycja nosówek przed zwarto-szczelinowymi, a piąte pozycja samogłosek nosowych w wygłosie. Kolejność miejsc poszczególnych

pozycji nosówek ustaliłam według liczby błędów popełnionych przez dzieci w dyktandzie.

Błędny zapis ortograficzny oddaje więc stan świadomości fonologicznej w czasie pisania ze słuchu. Zgodnie z potoczną świadomością – błędną („jak się mówi, tak się pisze”) – dzieci czytają silnie wybijając nosówki. Aby zapobiec tym błędom, należy prowadzić ćwiczenia ortofoniczne i w poprawnej analizie fonemowej w celu uniknięcia nieprawidłowej wymowy dwugłoskowej (przy zachowaniu wymowy dwufonemowej tam, gdzie powinna być zachowana).

W wyrazach, które zawierały nosówkę „ą” lub „ę”, uczniowie klas drugich popełnili jeszcze inne błędy ortograficzne. Dotyczyły one zapisu spółgłosek miękkich, opuszczania liter, błędnego zapisu głosek /ż/, /u/, /x/ oraz pisania imion z małej litery.

W ośmiu przypadkach dzieci pominęły wyraz zawierający litery „ą” i „ę”.

Wyrobienie nawyku pisania poprawnego pod względem ortograficznym zapewniają ćwiczenia w pisaniu, m.in. z pamięci, w których obraz wizualny góruje nad doznaniem akustycznymi. Efekty naszych działań nad poprawą stanu ortografii zależą przede wszystkim od jakości pracy.

Bibliografia

- Kubacki Z. (1965). Eksperymentalne zbadanie rozbieżności między wymową a pisownią w klasach II-IV szkoły podstawowej. „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu” Seria B: Studia i Rozprawy, 9.
- Kurcz I., Lewicki A., Sambor J., Woronczak J. (1974). Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne. T. I: Teksty popularnonaukowe, Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Badań Literackich.
- Milewski T. (1965). Językoznawstwo, Warszawa: PWN.
- Rocławski B. (1976). Zarys fonologii, fonetyki, fonotaktyki i fonostatystyki współczesnego języka polskiego (skrypt dla studentów filologii polskiej), Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Rocławski B. (1986). Poradnik fonetyczny dla nauczycieli, Warszawa: WSiP.